

Toespraak bij de presentatie van de nieuwe vertaling door René Görtzen van het eerste deel van *Hoe houd je van een kind* van Janusz Korczak, 'Het kind in het gezin', op zaterdag 10 april 2010 in Amersfoort door Joop Berding

Beste aanwezigen beste René! Het is vandaag een bijzondere dag nu de vertaling is verschenen van het eerste deel van *Hoe houd je van een kind*: 'Het kind in het gezin'. Ik had niet gedacht dat ooit nog iemand in Nederland het zou proberen om dit boek waarvan toch de eerste vertaling in 1984 verscheen, die voor ons allemaal een standaarduitgave is geworden nog een keer zou hervertalen. Ik wil niet verhelen dat ik met enige verbazing ervan hoorde: ik vroeg me af of René zich niet veel beter zou kunnen bezighouden met werken van Korczak die nog niet in het Nederlands vertaald zijn. Als je kijkt naar het in het Duits uitgegeven verzameld werk dan ligt er nog heel wat voor de boeg.

Maar toen ik begon te lezen raakte ik langzamerhand steeds enthousiast en niet alleen over de vertaling maar ook over Korczak zelf en over het boek. Pas door deze sprankelende nieuwe vertaling drong het eigenlijk voor het eerst tot me door wat een prachtige fenomenologische ontwikkelingspsychologie er in dat eerste deel zit.

Ik wilde daar een paar opmerkingen over maken en ik ga daarbij dwars door het boek heen. Omwille van de tijd moet ik afzien van bespreking van het tweede en derde deel van dit boek: twee prachtige studies van René naar de Kleine Revue, de eerste kinderkrant ter wereld, alleen al daarom verdient Korczak een plaats tussen de pedagogen die er werkelijk toe doen, en een zeer gedetailleerd onderzoek naar de context waarin Korczak zijn magnum opus schreef: en dat is er een van opeenvolgende oorlogen, waari hij als soldatenarts diende. Ik concentreer me dus op 'Het kind in het gezin'.

De openingsparagraaf is natuurlijk briljant: wat te denken van een schrijver die een boek over opvoeding begint met te stellen dat hij eigenlijk geen idee heeft waar hij het over moet hebben of zoals hij zegt: 'Ik weet het niet'. Dit boek biedt geen zekerheden, geen voorschriften of recepten, kortom: wat wil de schrijver eigenlijk en wat moet je ermee als lezer? Vanaf pagina 1 is dit een paradoxaal boek van een arts, opvoeder en schrijver die zijn eigen werk teniet doet door te stellen dat zijn boek op geen enkele manier 'de eigen waakzame gedachte en eigen nauwkeurige waarneming van de ouders' zal kunnen vervangen.

Je moet als lezer bepaald dus een drempel over maar dan word je in de bijna 150 pagina's die volgen meegesleept in het levendige verhaal van iemand die hardop lijkt na te denken en dat denken zonder gêne of terughoudendheid op papier zet.

Op een aantal onvermoede plekken komen we de actualiteit tegen. Ik ga er een stuk of vier bespreken. Als *eerste* lees ik paragraaf 8, waarin Korczak het soms huichelachtige gedrag van ouders aan de kaak stelt. Iedere ouder wil in zijn hart een mooi kind, maar wat zeggen ze: als het maar gezond is. Korczak zegt dat de oprechtheid, schoonheid, charme en een plezierige verschijning, een aangename stem het kapitaal is dat het kind heeft meegekregen en dat men een mooi kind anders moet opvoeden dan een lelijk exemplaar. Men zou zegt Korczak het probleem van de schoonheid of de lelijkheid niet van kind verborgen moet houden. Enkele weken geleden stond er een bericht in de krant: mooi kinderen krijgen meer aandacht. Ze worden beter behandeld, ze krijgen meer aandacht en minder straf en mooie kinderen worden voorgetrokken; dat blijkt uit een promotie- onderzoek van psychologe Marianne Heijkoop aan de universiteit Utrecht. Naarmate kinderen meer op hun ouders lijken en er aantrekkelijk

uitzien, hebben ze een betere band met hun ouders. Ouders zijn zich vaak niet bewust van dit gedrag. Korczak was meer dan een eeuw geleden doordrongen van het besef dat het voor ouders wel degelijk uitmaakt en hij stelt scherp dat de hele opvoeding gevaar loopt te beginnen met fouten en leugens. Geen vrolijke analyse maar wel een die nog steeds opgaat.

Ik zei net dat het hele eerste deel van *Hoe houd je een kind* eigenlijk te beschouwen is als een ontwikkelingspsychologie en dat zie je goed in de manier waarop Korczak de ontwikkeling van de baby bespreekt, behandelt zou je kunnen zeggen. Hij neemt daarbij alle facetten van de ontwikkeling - lichamenlijk geestelijk sociaal - onder de loep maar niet op een theoretische manier. Wat doet Korczak wel? Hij vertelt verhalen over hoe kinderen zich gedragen en wil dat zo eerlijk mogelijk doen. Daarom: eindeloos observeren.

Het kind kruipt op zijn knietjes, kan staan als hij wordt vastgehouden of kan steunen op de bedrand, gaat al een ogenblik staan zonder hulp van anderen; hij zet een paar stapjes op de vloer of doet pogingen daartoe, hij glijdt vooruit, kruipt, schuifelt, duwt de stoel voor zich uit zonder zijn evenwicht te verliezen; dan een vierde stapje, een half stapje en vervolgens drie vierde stapje waarna hij eindelijk kan lopen. En zie, gisteren nog, terwijl hij de hele week al liep, plotseling kan hij niet meer lopen. Enigszins uitgeblust heeft hij er geen puf meer voor. Hij is gevallen, geschrokken en nu angstig - een pauze van twee weken.

Een prachtig voorbeeld van wat je zou kunnen noemen: de fenomenologie van het leren lopen

Een *tweede* punt dat ons Korczak actueel en nabij maakt. Onze tijd is er een opvoedingsonzekerheid, opvoedingsverlegenheid. Vaste ankers en tradities waarop de opvoeding kan berusten, zijn er niet of nauwelijks meer en dat brengt vele vragen met zich mee. Korczak preludeert daar al op als hij stelt:

Wanneer moet het kind kunnen lopen en praten? Pas dan, als het loopt en praat.
Wanneer moeten de tandjes doorkomen? Precies dan als het gebeurt. En de fontanel moet dan sluiten wanneer ze sluit. En de baby dient net zolang te slapen als nodig om uitgeslapen te zijn.
Maar wat we wel weten is hoe dit in het algemeen plaatsvindt. In elke populairwetenschappelijke brochure staan deze uit handboeken overgeschreven kleine waarheden, die voor de meeste kinderen gelden; mogelijkerwijs gelden ze juist niet voor je eigen kind.

Toen ik dit las, moest ik denken aan de laatste hype opvoedingsgebied: de opvoedingscanon. Een paar weken geleden gepresenteerd in Den Haag. Daarin maken de auteurs ons in bijna 240 bladzijden duidelijk wat er allemaal te weten valt over kinderen en wat we dan ook moeten weten. Maar als het erop aankomt, heb je niet zoveel aan al die wetenschappelijk verantwoorde kennis, dan handel je naar beste kunnen. Dat had Korczak scherp gezien.

Dit boek laat ook ondubbelzinnig zien waar Korczak staat in het bekende debat over Führen of Wachsenlassen. Dat laatste moest Korczak niks van hebben. Hij zegt letterlijk:

Dus moet alles worden toegestaan? Nooit ofte nimmer: anders maken we van een zich vervelende slaaf een tiran die zich verveelt. Door iets te verbieden, maken we tenslotte de wil van het kind krachtiger, althans, hij zal beter in staat zijn zich te beheersen of ergens van af te zien - en slechts zo ontwikkelen we een vindingrijke geest, die zich

kan handhaven in een ingeperkte handelingsruimte en het vermogen heeft zich te onttrekken aan het toezicht; slechts zo bevorderen we zijn kritische vermogen. Hoewel dit een eenzijdige voorbereiding op het leven is, heeft het zeker zijn waarde. Als we 'alles toestaan', moeten we oppassen dat wij niet toegeven aan zijn neigingen, om vervolgens des te meer zijn wensen in te moeten toemen. In het eerste geval verzwakken we zijn wilskracht, in het tweede geval vergiftigen we haar.

Precies dit citaat gebruik ik altijd als mensen menen dat Korczak de kampioen van de ongebreidelde vrijheid in de opvoeding is en ongeclausuleerd 'het kind' centraal wil stellen. Dat is een ontsporing van zowel de opvoeding als van de vrijheid.

Ik kom op mijn *derde* punt waar Korczak zo actueel is dat je het bijna niet gelooft. En dat heeft te maken met iets wat we steeds meer zien: het idee dat zowel kinderen als de samenleving maakbaar is. Het maakbaarheidsdenken uit de jaren '60, '70, veelal van socialistische snit, lijkt helemaal terug te zijn maar dan in een neoliberaal jasje. Wat zegt Korczak over die maakbaarheidsideeën? Hij ziet de mens begiftigd met een aantal natuurlijke trekken en het is volgens hem een grote fout te menen dat we daar door middel van opvoeding iets aan kunnen zouden kunnen veranderen. Het idee dat alles maakbaar is (volgens Hannah Arendt één van de grondtrekken van het totalitarisme) heeft volgens Korczak te maken met het feit dat de moderne stedelijke mens geen idee heeft van grenzen.

De boer kent de grenzen van de menselijke macht, want hij aanschouwt de hemel en de aarde en hij is vertrouwd met de vruchten en de schepsels op zijn land. (...) De stadsmens heeft een iets overdreven voorstelling van de macht van de mens. De aardappelooft is slecht uitgevallen, maar er zijn aardappelen, men moet er alleen meer voor betalen. In de winter - trekt men een bontjas aan; het regent - overschoenen; droogte - men besprenkelt de straten opdat het niet stuift. Alles kan gekocht worden, voor alles weet men raad. Het kind is spichtig - een dokter; het leert slecht - een huisonderwijzer. En het boek dat zegt wat te doen, verschaft de illusie dat alles maakbaar is.

Met andere woorden: lees die vuistdikke opvoedingscanon omdat er ook over jouw kind was onder meer te weten valt - en alles komt goed. Het is precies dit idee waar Korczak zich tegen keert. En daarom dit mooie aforisme: zeg me uit die je geboren bent en ik zal zeggen wie je bent, maar dat klopt niet altijd; zeg me wie je heeft opgevoed en ik zal zeggen wie je bent en ook dat klopt niet altijd.

Ik kom bij een *vierde* punt waarop Korczak bij de tijd is en uiterst actueel en dat zijn de thema's verveling en spel. In onze tijd lijkt er een verbod op verveling te bestaan, kinderen maar ook volwassenen moeten zich constant voegen naar de geconstrueerde tijd, het dictaat van de klok (zie het recente boek van Joke Hermsen):

Verveling, een thema om diepgaand onderzocht te worden.
Verveling, eenzaamheid, bij een gebrek aan indrukken; verveling, ook bij een overmaat aan indrukken; of er is sprake van tumult, verwarring. Verveling: dat mag niet, wacht, wees voorzichtig, dat is niet aardig. Verveling als zij een nieuw jurkje krijgt, verveling als gevolg van aarzelingen en verlegenheid, verveling veroorzaakt door voorschriften, verboden en plichten.

Spel neemt in het leven van het kind een belangrijke plaats in, niet omdat het zo goed voor de ontwikkeling is, wat de meeste pedagogen zeggen, maar omdat het 't enige gebied is waarop wij het kind in min of meerdere mate toestaan initiatieven ontplooien. In het spel van het kind toont het zich tot op zekere hoogte onafhankelijk. Korczak ziet spel als een ontlading van energie, een verschuiving in de energiehuishouding van kinderen, waar wij nog heel weinig vanaf weten. Een typische Korczak-opmerking want vervolgens komt hij met een aantal prachtige observaties: over kaartspelen, spelen met poppen, over bloemperkjes, over het rollenspel met een gevangene en een grijsaard, over het popje dat de ziel krijgt van het kind. Veel pedagogen benadrukken het nuttigheidselement in het spelen. Sinds 'Mijn leeren is speelen, mijn speelen is leeren' van Van Alphen is er niet zoveel veranderd. Maar juist Korczak neemt een heel andere positie in en vormt een tegengewicht tegen het vermethodiekte, utilitaire denken.

Een flink deel van 'Het kind in het gezin' zou je kunnen lezen en interpreteren als een tamelijk zachtaardige, vriendelijke observatie van het kinderleven en de ontwikkeling van het kind. Maar al vrij aan het begin, in paragraaf 37 om precies te zijn, stelt Korczak zijn lezers voor een keuze: 'Opgepast! Of we komen nu samen tot overeenstemming, of onze wegen scheiden zich voor altijd', waarna zijn vermaarde radicale pleidooi volgt voor wat hij noemt 'de drie grondrechten van het kind'. Tegen het einde van het boek trekt hij nog wat meer registers open en zet hij de volwassene op zijn plaats:

Wij hebben kinderen in het mooie uniform van kinderlijkheid gestoken en we geloven dat ze van ons houden, ons respecteren en vertrouwen, dat ze onschuldig, goedgezind en ons dankbaar zijn. Heel onberispelijk spelen wij de rol van onzelfzuchtige verzorger; de gedachte aan de offers die we gebracht hebben, brengt ons erg in ontroering en, zo zou men kunnen zeggen, we voelen er ons voorlopig erg goed bij. In het begin geloven kinderen alles, dan komen er twijfels, ze doen hun best de binnensluipende argwaan weg te stoppen, soms vechten ze ertegen, maar zodra ze inzien dat de strijd tevergeefs is, beginnen ze ons om de tuin te leiden, te bedriegen, uit te buiten.

Hier is Korczak op zijn scherpst, hij is niet langer die vriendelijke oude 'pan Dokter', maar de nietsontziende criticaster die we kennen van zijn pamflet 'Het recht van het kind op respect', eerder in 2007 meesterlijk vertaald door René. De vraag blijft wat wij, anno nu, met deze filippica aanmoeten. Als moderne, uiteraard kindvriendelijke volwassenen er mee instemmen ofwel vol verontwaardiging ons van zo'n extreme tekst afwenden? Ik laat dat vandaag in het midden.

Er valt nog zoveel meer te vertellen en te citeren uit dit boek dat we deze hele dag er wel aan zouden kunnen wijden. Misschien een idee voor een volgende gelegenheid: met z'n allen weer – of voor de eerste keer – in deze tekst duiken en de woorden hun werk laten doen. Misschien dat we dan ook Korczaks meesterlijke beschrijving van de puberteit tot ons kunnen laten doordringen of zijn sprookjesachtige behandeling van de plaats van sprookjes in het leven van het kind, of zijn filosoferen met kinderen *avant-la-lettre*. Het boek is een goudmijn voor professionele opvoeders en amateurs – en in zeker opzicht zijn we natuurlijk allemaal amateurs. Dat is misschien wel de hoofdgedachte van het boek. Elders heb ik al eens betoogd dat *Hoe houd je van een kind* verplicht zou moeten worden voorgeschreven op alle lerarenopleidingen, en niet alleen de pabo maar ook, en misschien vooral, de opleidingen voor leraren in het voortgezet onderwijs en (v)mbo. Juist daar is de vraag 'Hoe houd je – in hemelsnaam – van dit kind / deze leerling' aan de orde van de dag.

De slotregels van het boek brengen ons weer terug bij het begin.

Niet uit boeken [komt de bezieling; rg], maar uit jezelf. Daarmee komt elk boek slechts een beperkte waarde toe; en dat van mij heeft zijn taak vervuld als men tot deze overtuiging komt.

Wees waakzaam in verstandige eenzaamheid ...

Het zal altijd wel een raadsel blijven wat iemand ertoe brengt om aan iets, wat zo'n beperkte waarde heeft, bijna 150 pagina's te wijden en wel op een dergelijke geïnvolveerde en scherpe manier.

Ik ben aan het einde gekomen door van mijn praatje. Ik feliciteer René van harte met deze prachtige nieuwe uitgave waarvan ik hoop maar eigenlijk ook wel overtuigd ben dat deze zijn weg zal vinden in ons taalgebied. Natuurlijk ook al vast heel veel succes gewenst met het volgende deel.